

Balkán pallóhíd

Esszék a „jugoszláv Atlantisz” irodalmáról

Gállos Orsolya fordítása

*Nektek, Mija és Pavel Debeljak,
az első Jugoszlávia gyermekeinek,
akik nagyszülők a posztjugoszláv
Szlovéniában lettetek.*

Köszönet

A Balkán pallóhidat egyedül írtam. Bár az írás magányos foglalatosság, írás közben nagyobb közösségtől való hálatelt függésben léteztem. Nehezen fejeztem volna be a könyvet Aleš Uhan, a megbízható Vit Tepeš számítógépes felkészültsége, Vit Tepeš poni expresse, Maša Vodusek segítségével és Mitja Čander szerkesztői türelme nélkül. Piranban Roža Kanduš asszony fogadott nyájasan a lakásba, ahol részben megírhattam ezt a könyvet. Teljes támaszra találtam feleségem és gyermekeim szeretetében, akik még mindig mosolyogva fogadják az elsüllyedt világba tett rögeszmés kirándulásaimat. Szerény viszonzásul, mert hajdan megtanítottam nekik pár zaftos bosnyák viccet, és elvittem őket a Ljubljana–Zágráb–Szarajevó–Mostar–Korčula–Dubrovnik–Belgrád-vonalon „*az emlékek és az elvtársiasság útjára*”.

Komiža na Visu, 2010. augusztus

Prológus

Miért írok egy elsüllyedt ország irodalmáról és íróiról? Először is mert ebben az országban éltem le az életem javát. Másodszer mert ez volt boldog gyermekkorom színtere. Harmadszor, mert gondolkodásra készítet a mai Európa felépítéséről. Negyedszer, mert a szlovén „belépés Európába” csak a „Balkánról való távozás” árnyoldalát jelenti. Ötödször, mert olyan világban élek, amely nem érdekel, kötődve elveszett dolgokhoz, amelyek az otthonomat jelentik.

Jugoszlávia és Európa

Magam mentségére írom tehát ezt a prologust, mint bohém polgár és hivatásos olvasó: régi ljubljana munkásnegyed, a Zelena jama és bizonyos balkáni, európai meg amerikai városok között élek, amelyekhez családi, baráti és hivatásbéli szálakkal kötődöm. 1961 katolikus karácsonyán születtem Ljubljában (Szlovénia, akkor Jugoszlávia), két vidéki fiatal egy-szobás lakásában, akik erdők ölelte belső-szlovéniai falujukból a második világháború után jöttek el kenyeret keresni a szlovén fővárosba.

Itt töltöttem a szocialista nyomortól függetlenül gyönyörű gyermekkoromat és ifjúságomat, itt jártam sportgimnáziumba, itt diplomáztam 1985 májusában a Ljubljana Egyetem Bölcsészkarán összehasonlító irodalomtudományból és filozófiából, itt borotváltam le a diákévekben növesztett szakállt és bajuszt, majd mentem első ízben Amerikába, hogy át-esse az „átmenet szertartásán” az Atlantitól a Cendes-óceáni partokig, Greyhound-buszon, a *Transcontinental* Interstate 80 országútján.

1988 augusztusában jugoszláv útlevéllel posztgraduális képzésre utaztam Amerikába, a Maxwell School of Citizenship and Public Affairsre. A New York állambeli Syracuse Universityn doktoráltam New Yorkban. Öt évvel később szlovén útlevéllel jöttem haza szülővárosomba, de már nem ugyanabba a hazába. Az amerikai tapasztalat annyira megváltoztatta az életemet, mint amennyire Jugoszlávia erőszakos eltűnése.

Feleségemet egy brooklyni művészbulin ismertem meg az Irwin művészcsoporthoz kiállítás megnyitóját követően. Az egyik Irwin-tag, Andrej Savski általános iskolai barátom volt, nagy partit rendeztek. Ott ismertem meg Ericát. 1993 októberében házasodtunk össze. Bankszakemberből lett műfordító és író, Erica Johnson Debeljak. A posztjugoszláv Szlovéniában szerzett tapasztalatait összegezte *Forbidden Bread: A Memoir* című könyvében (North Atlantic Books, Berkeley, 2009), amely *Tiltott kenyér: Emlékek* címmel jelent meg a ljubljana Modrijan Kiadónál, Andrej Skubic fordításában. Három gyerekünk van: a 15 éves Klara, a 13 éves Simon és a 11 éves Lukas. Egy évet töltöttünk bérelt lakásokban Budapesten, San Franciscóban és Chicagóban: ötévente egy idegen városban. Otthonunk, állandó lakóhelyünk a ljubljana Zelena jamában, Moste városrészben, a Zvezna utcában található.

Fontos egyáltalán az utcanév?

Fontos. A mi negyedünkben az utcák ilyen neveket viselnek: Proletarska, Partizanska, Prvomajska, Tovarniška és Družbena, azaz Proletár, Partizán, Május elseje, Gyár és Társadalom utca. A név itt valóban jelez valamit, *nomen est omen*. Az államhatárok és a politikai rend változá-

sa ellenére az utcák itt megőrizték a második világháború után kapott nevüket.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szövetségének (SFRJ) története beleíródott állandó lakhelyembe. Részemről semmi dilemma. Az új szlovén állam hivatalnokai dilemmáztak, akik – a „kitöröltek kivéve” – valamennyi állampolgárnak 1991 után kiállították az új iratokat, az új születési anyakönyvi kivonatot is beleértve. A születési országnak csak apró nyomai vannak: Jugoszláviát a bürokraták az én irataimon szégyenlős három ponttal hallgatták el.

Én nem szégyellem, hogy Jugoszláviában születtem, és Jugoszláviában nőttem fel. Itt sajátítottam el a különböző kultúrák és nyelvek, vallási hagyományok meg a politikai és társadalmi eszmék koncentrikus köreit.

Jugoszlávia politikai közösség volt, amely a köztársaságok/államok nemzetek feletti szövetségeként alakult. A szlovénok negyedszázada élnek önálló államban és tíz éve az Európai Unióban. Az EU ugyancsak politikai közösség, amit államok nemzetek feletti szövetségeként alapítottak. Mindkét formációt a demokratikus deficit jellemzi. Az EU-tagállamok persze kapitalizmusban működnek, míg a SFRJ tagjai a szocializmusban. A „személyi kultuszt” sem ismerjük az EU-ban. (Hogy is hívják az Európa Bizottság vagy az unió elnökét? Ráadásul a kapitalizmus maga az embernek ember által való kizsákmányolása. A szocializmus az ellenkezője volt.)

A Jugoszláviában született és felnőtt néhány kiváltságos generáció tagja vagyok. Kiváltságosak voltunk legalábbis a multikulturalitás szempontjából, amit persze iskolai programok súlykoltak – nem kevésbé a személyes élmények. Így tartottuk tágabb hazánknak a Triglavtól a Vardarig, a Dunától az Alpokig és az adriai partoktól a Pannon-síkgig terjedő egész térséget. Jugoszláviában az ember megőrizhette identitását, miközben belenőtt a „szűkebb” (köztársasági, nemzeti) és „tágabb” (szövetségi, nemzetek feletti) haza kultúrájába is.

Nem vagyok róla meggyőződve, hogy a független szlovén államban és az EU-ban szocializálódó ifjabb állampolgártársaim már kialakítottak hasonló kapcsolatokat az egyesült és szabad Európával, a szlovénok mai „tágabb” hazájával.

Nincs ebben semmi különös: a „különbözőség az egységben” ma annyira megfoghatatlan Európában, mint a „testvériség-egység” volt a szövetségi Jugoszláviában. Mindkét ideológia esetében olyan képernyőről van szó, amelyre a népek és egyének saját óhajait és várakozásait vetítjük ki. Ilyen szempontból az „európaiság” mint közös történet, amely több akar lenni alkotórészeinek összességénél, ellenállhatatlanul emlékeztet a „jugoszlávográ”.

Sőt: a szövetségi Jugoszlávia bizonyos kritikus sűrítésben kicsinyített EU-nak tűnhetett.

Micsoda ízléstelenség!, ráncolja erre homlokát a nyájas olvasó. Gondolja végig inkább még egyszer! Tegyük zárójelbe a Tito-rezsim politikai természetét, és vegyük szemügyre kulturális alkotóelemeit: vessük össze a jugoszláv és az európai szövetséget! Meg fogunk lepődni a számos párhuzamon.

Mindkettőben az ábrahámi vallások dominálnak (a judaizmus, a kereszténység és az iszlám), jelen vannak a különböző nemzetek és kisebbségi közösségek vagy „nemzetiségek”; a különböző (és szövetségi szinten elvileg egyenrangú) nyelvek; a különböző írásmódok; az antik Róma és a középkori bizánci császárság öröksége; a nyugati kereszténység racionalitása és az ortodox kereszténység misztikus teológiája; a reneszánsz, a humanizmus és a felvilágosodás. De a moszlim közösségeket tekintve is nyilvánvalóak a párhuzamok. Jugoszlávia csaknem minden köztársaságában, nemcsak Bosznia-Hercegovinában, volt történelmileg tartós a muzulmán közösség. Dicstelen kivételt képez Szlovénia, ahová a muzulmánok munkát keresve érkeztek az 1960-as években. Zsidó embertársaikat a mai szlovénok elei elűzték még a középkorban. Szlovénia a vallási és nemzetiségi szempontból legegységesebb köztársaság kétes tekintélyét „élvezte” a szövetségi Jugoszláviában.

A Balkán ott van mindenütt, ahol egykor sűrűn és folyamatosan éltek az Ottomán Birodalom alattvalói. Ily módon Jugoszlávia, akárcsak az EU, balkáni kultúrákat foglal magába, vagyis azokat a kultúrákat, amelyekben felismerhető a szultáni birodalomból örökölt mindennapi szokások lenyomata. A balkáni „rhythm and blues” szekció (Románia és Bulgária) 2007. január 1-jén csatlakozott az európai zenekarhoz. Többé nem Görögország az egyedüli ortodox keresztény többségű európai ország. Ilyen az EU két újabb tagja, melyek közül Bulgária számottevő őslakos muzulmán közösséggel is rendelkezik.

A kettős állampolgárság az a jogi-politikai keret, amelyben az egyén számára a nemzetek és államok viszonyait rendezik az EU keretében. A kettős állampolgárság lehetővé teszi az egyén számára a kapcsolat fejlesztését a nemzetállammal, egyszersmind Európával. Ez a gyakorlat strukturálisan teljes mértékben összevethető a szövetségi Jugoszlávia gyakorlatával, amelyben polgárai voltunk az állandó lakóhelyünket magába foglaló köztársaságnak, és ugyanakkor állampolgárai a szövetségi államnak is.

A kettős állampolgárság gondolatát a titói Jugoszlávia a „népek börtönétől” vette át, ahogy kritikusai az Osztrák–Magyar Monarchiát nevez-

ték, miután az összeomlott, és 1918-ban létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amit 1929-ben átkereszteltek Jugoszláviának.

Josip Broz Tito, a dörzsölt kommunista aktivista, a karizmatikus gerillavezér és nagy formátumú populistá államférfi állította, hogy Jugoszlávia a tisztító semmiből született, vagyis a fasiszta és nacionalista megszállók feletti győzelemből, 1945 májusában. E térségek teljes múltját leírták, mint a „rohadt burzsoá kultúrát” annak hordozóival együtt, a háború hivatalos vége után bírósági tárgyalás nélkül legyilkoltak tömegével.

Tito ugyanakkor ihletet merített a stílus és politika Habsburgok által kialakított tárházából. A jugoszláv diktátor itt talált ösztönzést hochstapler tempóihoz, a pompához és a ceremóniákhoz, valamint ahhoz, hogyan kell bánni a szemben álló vallási és nemzeti közösségekkel, biztosítva egyúttal, hogy viszonylag békésen élhessenek az egységes politikai hatalom alatt.

A gyengeségből kellett erényt kovácsolnia. Csak a módszerről szóló elméletek különböztek. Mi legyen a tartalma az összekötő ideológiának, hogy meghaladja, de ne szüntesse meg a köztársaságok különböző vallási, nyelvi és nemzeti kultúráit? Melyek a megfelelő és megengedhető intézkedések a cél érdekében?

Egy szemléletes példa: a tekintélyes szerb író, Dobrica Ćosić (1921–2014), 1986-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Slobodan Milošević nacionalista politikájának ideológiai alapot adó *Memorandum*ának szerzője 1961-ben vitába keveredett Dušan Pirjevec-Ahac (1921–1977) szlovén értelmiségivel. A vita beszédes történelmi környezetben zajlott: abban az évben kapta meg az irodalmi Nobel-díjat Ivo Andrić (1892–1975) író, aki horvát neveltetésű, boszniai katolikus származású és jugoszláv tudatú volt.

A mint vezető kritikai gondolkodó és közkedvelt irodalomprofesszor Pirjevec adta Edvard Kocbek mellett a legfontosabb ihletet a *Nova revija* folyóiratnak, a szlovén antikommunista nacionalizmus legfőbb fórumának megindításához, a nyolcvanas években. A vitában a nemzetnek a tulajdon kulturális és politikai függetlenséghez való jogát – vagyis a nacionalizmust képviselte. Ćosić a köztársaságok eltörléséért szállt síkra, az „integráns jugoszlávizmust” védelmezve. Pirjevec ezen álláspont határozott kritikáját fogalmazta meg, de nem ő volt az egyetlen, aki a nacionalizmust állította a szerinte szerb unitarizmust megtestesítő jugoszláv integralizmussal szemben.

A zágrábi tömegmozgalmak és a belgrádi – kisebb mértékben ljubljanai – újbaloldal tiltakozásai megmutatták a jugoszláv projekt határait. A jutalmazás és büntetés Habsburg taktikája csak rövid távon volt gyümölcsöző. A Habsburgok repressziót és koncessziót vetettek be a nacionalista

törekvések ellen. Tito hasonlóképpen járt el. A reformokra érzékeny kommunistákat eltávolította a köztársaságok éléről, az 1974-es alkotmánnyal meggyengítette a szövetségi intézményeket. Észrevehetően erősödött a Jugoszláv Néphadsereg, a JNH súlya, a politikai rendszert és a nemzeti egységet illetően a köztársaságok nagyobb önállóságot kaptak.

Mint ismeretes, ez a politika hosszú távon kudarcot vallott.

Tito halála után, 1980-ban a vezető politikusok – a *Tito után is Tito!* együgyű jelszavával a képzelőerő hiányáról tettek tanúbizonyságot. A „jugoszláv” összekötő eszméjét kezdték kiszorítani a militáns nacionalista politikák. Különösen a szerbeké. Miután Slobodan Milošević, a jugoszláv katasztrófa építészé hozzálatott a „minden szerbet egy országba” egyesítő sovinszta programjához, az egyes köztársaságok elitjeinek nem sok választásuk maradt. Az önálló állam nacionalista követelését velem együtt sok szlovén találta a sok rossz közül a legjobb megoldásnak.

A nyolcvanas évek második felében a szlovén politikusokat és az egyszerű embereket is a nacionalizmus hatotta át. Jugoszláviát nem akartuk mindenáron elhagyni. A közös létezés különböző módozataira számos javaslat született: laza föderáció, aszimmetrikus konföderáció, svájci kantonrendszer, brit „nemzetközösség”. Valamennyi javaslat Milošević szemétkosarába került. Csak az összes tárgyalás konok elutasítása után fordult szembe a szlovén többségi vélemény a „Szerbia folytatása más eszközökkel” terve ellen, ahogyan Milošević a Tito utáni Jugoszláviát megfogalmazta 1989-ben, a rigómezei csata 600. évfordulója alkalmával tartott, nagy feltűnést keltő beszédében.

A gazemberek végső menedéke

Az „európaiság” az Európa különböző népei közti szolidaritás és egység ideológiájaként meg akarja haladni az egyes nacionalizmusokat. Ez nemes cél. A szabad és egyesült Európát illetően azonban optimizmusomat aláássa az értelem pesszimizmusa. Attól tartok, hogy hosszú távon Európa sem lesz sikeres, ha nem talál módot a legerősebb tagországok túlhatalmának megfékezésére.

Ilyen szerepet játszott Jugoszláviában a legnépesebb (szerb) nemzet. A mai EU-ban ezt a szerepet játssza az „első és másodlagos sebességű politikát” megfogalmazó *KernEurópa* gondolata. Ez az elmélet a gazdasági szükségyszerűség álarcában tartja a régi határt a fejlett nyugati rész és a fejletlen kelet között. E szempontból a „Nyugat-Balkán” országai (jugoszláv utódállamok, mínusz Szlovénia, plusz Albánia) nyilván benne vannak a pácban.

A nacionalizmus azért olyan sikeres, mert ez az egyetlen nagy történet, amely honosította a történelmet. Az ilyen történet természetes adottságnak tünteti fel a valójában társadalmi folyamatokat. A dolog kitapinthatóvá vált a Romanovok, Habsburgok és ottománok birodalmainak összeomlásakor.

1918 után Európa térképe teljesen megváltozott. Olyan országok jelentek meg, amelyek első ízben jutottak önálló államisághoz (Jugoszlávia, Csehszlovákia), vagy megváltozott határok között újították meg azt (pl. Magyarország, Lengyelország). A többségi nemzet ideológiája állami ideológia lett. Az újonnan felrajzolt határok közé kerülő nemzeti közösségeket „nemzeti kisebbség”-nek nevezték. Ezeket a nacionalizmus választás elé állította: vagy hasonultok a többségi nemzethez, vagy eltűntök.

Az elemzők a második Jugoszlávia legprofetikusabb könyvének tartják Danilo Kiš *Anatómiai lecke* című esszéjét (1978), amelyben Kiš már az 1970-es években pontosan rámutatott a nacionalista ideológiák lényegére, vagyis jóval előbb, mint hogy a nacionalizmus brutálisan szétszaggatta volna Jugoszláviát.

„Félelem és irigység. Meggyőződés, elkötelezettség, amelyhez nem kell sok igyekezet. Nemcsak, hogy a pokol a másik (természetesen a nemzeti kulcs szerint), hanem: idegen tőlem minden, ami nem az enyém (szerb, horvát, francia...). A nacionalizmus a banalitás ideológiája. A nacionalizmus totalitárius ideológia. A nacionalizmus emellett, nem csupán etimológiai jelentése szerint, az utolsó ideológia és demagógia, amely a néphez fordul. A nacionalista »anyámaszszony katonája«, aki nem akarja beismerni a maga gyávaságát.”¹

Valóban: a nacionalizmus a gazemberek utolsó menedékeként a posztimperialista harcban már alig több, mint a népirtás igazolása. Riga és Rijeka, Lvov és Ljubljana, Vilnius és Varsó, Zágráb és Prága az első világháború előtt számos etnikai és vallási közösség otthona volt. A 20. század végére lakosságuk etnikai összetétele sokkal egyszínűbb lett: a sokféleség hajdani terei kénytelenek voltak behódolni a nemzeti egységesítésnek.

Az európai népeknél három dolog közös: a kereszténység felvétele, a szervezett erőszak alkalmazása és a nacionalizmus.

A művelt elit Európa különböző pontjain a 18. század végén és a 19. század elején ugyanazt a modellt kezdte alkalmazni az egyén közösségbe sorolásához: a nemzeti hovatartozást vették alapul. A 18. században még nem beszélhetünk modern értelemben vett nemzetekről. Csak a nemzet hozott létre olyan közösséget, amit már nem a közös uralkodó kapcsolt egybe, sem a vallási, területi vagy osztály-hovatartozás. Hogy a nemzet

léte nem függ a dinasztikus, a gazdasági vagy a hadi változásoktól, például a szlovénok számára nyilvánvaló tény: a 20. században a legidősebb szlovénok négy ízben váltottak útlevelet anélkül, hogy egyszer is átlépték volna otthonuk küszöbét.

Hogy a „hercegségek Európájából” átléphessünk a „nemzetek Európájába”, alaposan át kellett gyúrni az emberek mentalitását és elképzeléseinek kereteit. Meg kellett őket győzni arról, hogy jól ismert és érzékletes helyi identitásuk mellett van egy másik, nemzeti identitásuk is.

A nemzet nem volt mindig olyan „magától értetődő” fogalom, mint ahogy ma látszik. A tengermelléki halász és a stájer szőlősgazda között annyi volt közös, mint ma a porosz junker és a bajor állattartó között: vagyis kevés!

Az európai ember a hivatásához vagy a hitvallásához való tartozásból merítette identitása anyagát.

Városban vagy vidéken, nagyon gyakran, a „szemtől szembe” kapcsolatok alapján. E szempontból a nemzeti identitás absztrakt dolog. Pontosan ezt az identitást vették a kulturális, gazdasági és politikai elitek az egyes régiókban a közös érdekek fokozatos kialakításának alapjául.

A szlovén, a német és más nemzeti identitások megszületéséhez szükség volt a közös származásról szóló alaposan átgondolt történetre, valamint eszközökre a nemzedékről nemzedékre való átörökítéshez. Az elitek – különösen, ha sikerült eljutniuk a nemzetállamig – segítséget kaptak ehhez a kötelező iskoláztatással, katonáskodással, a tömegkommunikációval meg a szépirodalommal.

Az almanachok, kalendáriumok, statisztikai kimutatások, újságok, folyóiratok, kézikönyvek a 19. században kibontakozó iparosodással és modernizációval mind nagyobb mennyiségben jutottak el az emberekhez. Fokozatosan kiszorították a békaperspektívát.

A közvetlen emberi kapcsolatokban gyökerező „alulról” bontakozó egyéni identitáskép eltűnőben volt városon és falun egyaránt. A madártávlat jutott érvényre, vagyis az egyéni identitás képzete „felülről”, miáltal az emberek fokozatosan megtanulták, hogy „voltaképp” a nemzetnek nevezett tágabb közösség tagjai.

Egyszerűen, de nem falsul fogalmazva, a nemzetről szóló történetnek először az emberek fejében kell meglennie, mielőtt remélhetnék, hogy megtartó erő lesz a harctéren vagy a foci pályán is.

Miért vonzó a nacionalizmus? Mert egyszerűen és nagyszerűen formába önthető. Érzelmi visszhangot ver, hiszen a honfíui éberségre való felhívás felemeli az egyént. A nemzeti ideál így válik a nemzet eszméjévé. A nemzet metafizikai eszmévé válik, amit minden, az erkölcsi szempontból legkifogásolhatóbb módon is alkalmazni kell.

Azonban nem árt a pontosság. Ha nem mi nyerünk, akkor a nacionalizmus összes formáját megvetően szemétre vethetjük. A nacionalizmusnak ugyanis három különböző jelentése van.

A nacionalizmus először is népi mozgalom, amely a saját közösségi identitását igyekszik érvényre juttatni. Másodsorú törekvés a politikai szuverenitásra, vagyis az állam megteremtésére. Harmadik jellemzője az etnikai sovinizmus. A „németség”, a „szlovénság” metafizikai eszméjének nevében itt a versenytárs vagy az ellenfél ellenséggé, tehát olyasvalakivé változik, akit megfosztottak emberi mivoltától. Amikor egy nemzet tagjai magasabb rendűnek tartják magukat, a nacionalizmus etnikai sovinizmussá változik, és változatlan marad.

Karl Schurtz, a 19. századi német forradalmár, aki kivándorolt Amerikába, és harcolt a polgárháborúban, majd amerikai politikus lett, fején találta a szöveget ünnepélyes kijelentésével: *my country, right or wrong* (az én országom, ha igaza van, ha nem). Első pillantásra ez maga a nacionalista elvakultság. Schurtz mondását egészében kell nézni. Csak a következő, többnyire elhallgatott mondat teszi helyükre a dolgokat: *when right, keep it in right, when wrong, to set it right* (ha igaza van, meg kell abban tartani, ha rossz útra tért, jóra kell téríteni). A teljes mondat értelme tehát a hazához való kritikus viszonyt szorgalmazza.

Mivel a nacionalizmus felvette a hacot a nemesi-egyházi struktúrákkal, kezdetben liberális és felszabadító jellege volt. Mégsem maradt versenytárs nélkül. A kommunizmus, amely a „népek tavaszával egy időben bocsátotta ki kiáltványát 1848-ban, úgyszintén szolidaritásra szólított fel. De programját nem a (térben korlátozott) nemzetbe, hanem a (világot felölelő) társadalmi osztályba lokalizálta. Jelszava ilyen szolidaritásra hív: *Világ proletárjai, egyesüljétek!*

Otthon és Nagyvilág

A két versengő történettől eltér a kozmopolitizmus eszméje. A kozmopolita a közös tapasztalat, a nyelvek és tradíciók számos, egymást keresztező és egymásnak ellentmondó rétegeiből meríti tapasztalatait. A kozmopolita identitás instabil, a kíváncsiság a hajtóereje, ugyanakkor az együttérzés és a beleélés képessége. Valakit igazán megérteni annyit jelent, hogy képviseljük őt, belebújunk a bőrébe.

A kozmopolita összekapcsolja az „otthon” és a „nagyvilág” fogalmát, az egész összeegyeztethetetlen két felét. A kozmopolita csempész, aki az idegenből egyre-másra hazai földre lép, terjeszti az egyik, miközben megkérdőjelezi a másik értékeit. A kozmopolita tudja, hogy ma már nem érvényes az „otthon és nagyvilág” dichotómiája, amit a *belle époque* éltetett. Az

első világháború után felváltotta ezt az erőszakos kizárólagosság, az „otthon vagy nagyvilág” jelszava. A mai kozmopolita identitás, amely a mozgékonyaságon és az alkalmazkodáson alapul, abból a ma érvényes jelszóból indul ki, hogy „az otthon a nagyvilág”.

A kozmopolita elfogadja a másságot anélkül, hogy lemondana a kulturális tradícióról, amelybe született, és amelyben elsődlegesen megtanulta a létezés mikéntjét. Ilyenfajta kozmopolitizmussal találkozunk olyan művészek életében és alkotóművészetében, mint Rainer Maria Rilke, James Joyce, Samuel Beckett és Paul Celan.

Olvastam és csodáltam őket. De csak Danilo Kišnél, a *par excellence* jugoszláv írónál találtam döntő ösztönzést a kozmopolita tartáshoz. A „jugoszláv Atlantisz” szerzőinél találtam hasonló kihívásokat és örömeket a sokhangúságban. Olyan könyveket kerestem, amelyekben az én a másik, és ahol a történetek a „tegnapi világ” visszhangját kergetik, hogy azzal esetleg látnokian meghaladják az „élő jelent”.

A *Balkán pallóhidán* válogatott élő és holt írókról írok, baráti levelezésben állok történeteikkel és verseikkel, megvilágítom a történelmi keretet, elmerülök hőseik álmaiban, ugyanakkor tolmácsolom azt a stílust, amellyel minden művész tanúsítja a nehéz választást a (közösségi) nemzet vagy az (egyéni) szabadság között. *„A hagyományt nem lehet megörökölni, s ha szükségünk van rá, akkor (uraim), nagy igyekezettel magunknak kell megszereznünk”*² – írta René Char francia költő. Ebben a könyvben a jugoszláv örökség egy kis részét próbáltam meg elsajátítani. E különleges, elsüllyedt és titokzatos civilizáció képét mutatta fel Zdenko Lešić már címében az antológiának, amit 1995-ben jelentetett meg a budapesti Central European University Press *Children of Atlantis: Voices from the former Yugoslavia* címen. Jobb későn, mint soha, én is megszólalok e tárgyban. Könyveket lapozva, életrajzok felvázolásával próbáltam áthidalni palómmal a szakadékot, amely ma választja ketté az európai Szlovénia és Jugoszlávia balkáni örökösének élménykereteit. Metternich osztrák kancellár 1841-ben, az európai uralkodók konzervatív kongresszusán leszögezte, hogy Európa a bécsi Landstrassén végződik, az ettől délre eső területen barbárok élnek. Vigaszul a történelem iróniája szolgálhat számunkra: a kancellár ezt a szalonjában jelentette ki, csak egyutcányira a mai buszpályaudvartól, ahová tömegével érkeznek utasok valamennyi balkáni országból.

Jugoszláviát a Balkán sűrítmenyeként éltem meg. Mint kultúrák és vallások történelmi és jelenkori konglomerátumaként rögződött az európai

² Radics Viktória fordítása.

köztudatba a 19. század elején, miután a görögök és néhány más balkáni nép kiharcolta az önálló államiságot, hozzáláttak a közös tapasztalat honosításához. A *balkáni* hibriditás, az átmenetek és a keveredő kultúrák öröksége a 20. században már csak Jugoszláviában őrződött meg. Innen ered a jelző könyvem címében. A *pallóhíd* azért kerül elő, mert a könyvet a folyók, szakadékok vagy szurdokok áthidalására szolgáló segédeszköznek szántam.

Atlanti híd a címe *Esszék az amerikai irodalomról* című kötetemnek, amit a ljubljanoi Aleph Kiadónál jelentettem meg (*Atlantski most*, 1989). Amerikai írók adta olvasmányélményeimet írtam meg. Azt képzeltem, hogy inkább kognitív, mint személyes és vallomásos módon írt esszéimmal valamifajta hidat verek a szlovén és az amerikai irodalmi nyilvánosság között.

A *Balkán pallóhíd* a Balkánra akar vezetni, de el kell vinnie Amerikáig is: élnek ott néhányan az itt bemutatott írók közül. A könyv különböző irányokba hatol, többé nem áztat a híd szilárd struktúrájával. Túlságosan személyes és elfogult. Vígán hátat fordít a rendszerességnek, hibrid, akár az élet, amit élek, és bánatosan állapítja meg, hogy nem lehet irodalmi antológia. Ugyan már: azok sincsenek a könyvben, akiknek barátságom és alkotói értékrendem szerint itt kellene lenniük, de gyatra koncentrációm és a banális időzavar miatt kimaradtak.

A palló előnye a híddal szemben, hogy mozgatható, hogy mobilis. Az itt következő könyvben ilyen pallót rakok le hozzátok, írók a térből, amit makacsul közösnek akarok látni: Branko Ćepec és Delimir Rešicki, Semezdin Mehmedinović és Miljenko Jergović, Mihajlo Pantić és Vesna (Bjelogrlic) Goldsworthy, Dragan Velikić és Slavenka Drakulić, Milan Đorđević és Bojana Stojanović-Pantović, Senadin Musabegović és Igor Isakovski!

A könyvek olvasása és írása párbeszédet jelent a másik emberrel. Egyszersmind szembeszáll az idő célszerű kiaknázásának parancsával és a felejtés posztmodern követelésével is.

A világ nem mivelünk kezdődött. Nem tudom elfogadni az „örök jelenben” való létezést. Sokkal szívesebben fordulok meg a tengelyem körül – egy, két, hár’! Mondd, mire emlékszel, és megmondom, ki vagy!

Ki vagyok? Nagy család tagja, a „jugoszláv Atlantisz” gyermeke, aki darabonként rakja össze egy eltűnt civilizáció portréját: a zágrábi Trešnjevka sarkot Seattle-ben meg a szarajevói Mudrac büfé söntését Washington D. C.-ben, a zimonyi kávéházból való kávéscészét Calgaryban és a Ljubljana visszfényeit az amszterdami csatornák hídjai alatt, a Fruška gora lány lankáit Chicago fekete gettójában és a Šibenik lebukó nap fényét látja átsiklani az Eiffel-torony lábazatán, hogy aztán eltűnjön a tanúságtétel és a látomás között.

Ha át mered lépni a hasadékot, nyájas olvasó, és ha megléped ezt a saját felelősségedre, akkor tessék parancsolni – lépj rá az ingatag pallóra!

Jugoszlávia Délkelet-Európában feküdt a 40° 51' szélességi, valamint a 13° 23' és a 23° 2' keleti hosszúsági kör között. Északon Ausztriával és Magyarországgal volt határos, északkeleten Romániával, keleten Bulgáriával, délen Görögországgal és Albániával, nyugaton és délnyugaton pedig Olaszországgal. Területe 255 804 km², tengeri határa 2092 km, szárazföldi határa 2969 km volt. Földrajzi szempontból közép-európai, alpesi, pannon, Duna menti és balkáni ország volt. Politikailag hat köztársaság és Szerbia részeként két autonóm terület szövetsége alkotta. Az országban szlovén, horvát, szerb, boszniai muzulmán (bosnyák), crnagorai és macedón nép élt, továbbá nemzetiségek (albánok, magyarok, olaszok, romák, törökök, bolgárok, románok, oláhok, csehek, szlovákok, ruszinok). Az 1991-es népszámlálás hivatalos adatai szerint 23 528 230 lakosa volt.

Korai idők

1983-ban kapott béke Nobel-díjat Lech Wałęsa emberjogi harcos, a lengyel Szolidaritás mozgalom egyik alapítója. Johnny Stulić az Azra együttessel kiadta a *Kad fazani lete [Mikor a fácánok repülnek]* című albumát, én pedig rájöttem, hogy nem normális, aki időnként nem tombolja ki magát.

„A dolgok a helyükön vannak, a nyomkeresők ékbeverő erejével vannak oda-szögezve. Az emberek élnek a maguk életét, az én történetem érdektelen, annyi más dolog történik... Még mindig ugyanabba a nőbe vagyok szerelmes, talán egyre inkább, holnaptól fogva csak éjszaka taxizom, nem mondhatok egyebet.”

Ifjúkori barátom és íróársam, Boštjan Seliškar egy fiatalember gyötrődését írta meg *Taxisofőr* című rövidtörténetében. Ma, jóval bővebb olvasói tapasztalattal is az egyik legerőteljesebb történetnek tartom, amely minden alkalommal gyomorba vág.

Jó. Lehet, hogy azért rendít meg, mert az irodalmi víziót nem tudom elválasztani a szerző személyiségétől. Nem voltam egyedüli, aki azt hittem, hogy a szlovén irodalom az 1980-as években tehetséges és ígéretes alkotóját veszítette el Boštjan Seliškar halálával.

A Taxisofőr eredeti stílusát és fojtott fájdalját nemzedékem más írói is nagyra értékelték.

Ez a hatvanas években született nemzedék Tito halála után jelent meg a szlovén irodalmi életben, mint a „karizmatikus mentorok nélküli generáció”. Talán valóban nem voltak hazai karizmatikus mentoraink, ezért szabadon szívtuk az afgán hasist, ittuk a német sört, és olvastunk mindent:

szlovén neoavantgárdot és latin-amerikai mágikus realizmust, észak-amerikai metafikcionalistákat meg kelet-európai ellenzékiet.

Leglelkesebben azonban Borgest faltuk.

Jorge Louis Borges (1899–1986) a 20. század második felében nagy hatást gyakorolt az európai és az amerikai irodalomra.

Danilo Kiš jugoszláv író (1935–1989) híres mondása szerint az irodalom Borges előtti és utáni korszakra tagolódik.

Ezzel az állítással lehet vitatkozni, de nem tagadhatjuk, hogy Borges fontos, ám szokatlan életművel rendelkezik. Egyetlen regényt sem írt, mellőzte azt a műfajt, amely a nemzeti eposzt váltotta fel a modern korban, és kiemelkedő szerepet játszott a nemzetről alkotott közös kép megformálásában. Borges puritánul nem izgalmas életét „csupán” titokzatos módon izgalmas rövid műfajokba: versekbe, esszébe, történetekbe desztillálta.

Írói példaképem, Danilo Kiš *Családi trilógiája* utolsó darabjában, a *Fővenyóra* (1972) című regényben így fogalmazta meg a különböző élmények csúcsművészetben kikristályosodó egyidejűségét: „*Mire való mindez, ami van és ami nincs (de lehetett volna), mire való mindez, ha a testtel, a szemmel, a herékkel együtt meghal a lélek is, [...] mint felismerés és mint lényeg.*”

Barátaimmal, Andrej Blatnikkal, Vlado Žabottal, Feri Lainščekkel és Milan Vincetićsel állandó lakóhelyet kerestünk a „fiatal nemzedék” irodalmának, és azt az akkor mind szabadabb szellemű Szlovén Szocialista Ifjúsági Szövetség (ZSMS) ernyője alatt véltük megtalálni.

A „puha kommunizmus” puha távozása után a (ZSMS) demokratikus erővé próbált átalakulni. Így találtak nála menedékre a környezetvédő, a szellemi, a béke-, a gay- és más alternatív társadalmi mozgalmak. A társadalmi áramlatok másként indultak, mint a politikai pártok, amelyek nem léteztek a hajdani szövetségi államban, míg a mozgalmakban az utazás fontosabb volt, mint a cél.

Ezek voltak az arany nyolcvanas évek: a civil társadalom az állammal szemben, a tömegkultúra az intézményesített hazugság ellenében, vastagbőrű punkok és kritikus hetilapok a néphatalommal való visszaélés ellenében. A társadalmi mozgalmak a szlovén állam megteremtése előtt nagyban hozzájárultak a szocializmusból a parlamentáris demokráciába és a kapitalista rendszerbe való elviselhető átmenethez.

A társadalmi mozgalmak között a Szlovén Irodalmi Ifjúság a ritka kivételt jelentette. Semmiféle politikai ambíciója nem volt. 1983-as megalakítása után sem kelt igazán életre, még kevésbé abban a mértékben, amit közelről megismerhettem Szerbiában és Horvátországban tett irodalmi utazásaim során. A fiatal írók ott a Fiatal Irodalom jegyében vígan nyom-

tatták az első köteteket, szerkesztették a folyóiratokat, osztották a díjakat, rendszeresen tartottak nyílt vitákat, és gazdag irodalmi életet éltek.

A Szlovén Irodalmi Ifjúságot egy folyóirat mentette meg a névtelenségben való teljes eltűnéstől. Kiš szellemében alapítottuk, az irodalom lényegét illető felismerést ápolta, és Borges nevével, amely az elveszett egész emléket őrzi.

A neves argentin vak *Aleph*nek nevezte a teret, ahonnan az ember a mindenséget teljes kiterjedésében beláthatja. Az élmény egyidejűsége, a képek gomolygása, az örökkévalóság sejtése: ezek vajon nem a valódi művészet ismérvei?

Az *Aleph* kiadó igazi unikum volt az 1980-as években. Enthuziaszták kicsiny, nonprofit társasága voltunk. Fogalmunk sem volt a nyilvánossággal való kommunikációról, a kereskedelmi módszerekről, viszont úgy éreztük, sokat tudunk az irodalmi küldetés és az írói hivatás erotikus szövetségéről. Abban az édes illúzióban ringattuk magunkat, hogy az irodalom nem más, mint ugródeszka a telivér esztétikai, etikai és egzisztenciális élményhez.

A kiadóalapítás nem kis eredmény volt a korabeli „szlovén ugaron”, ahol még mindig érződött az ólmos hetvenes évek politikai bénultsága. A nyolcvanas évek első felében, irodalmi nemzedékem formálódása idején, a folyóirat-alapítás külön cselekedetszámba ment.

Igaz, a legfontosabb intellektuális fórum, a *Nova revija* már létezett. Az idősebb nemzedék hozta létre, a korábbi irodalmi folyóiratok, mint a *Perspektive* és a *Problemi* egykori szerkesztői és szerzői, akik az antikommunizmusban és a nacionalizmusban találtak közös nevezőre.

Az 1960 körül született írógeneráció figyelemmel kísérte, de kevésbé következetesen kritizálta a folyóiratközléseket. A korlátozott irodalmi olvasóközönségben, amelyben akkor mozogtam, a kulturális havilapokban, almanachokban való megjelenéseket egy csendben elfogadott, de sehol le nem írt kódex szerint rangsorolták: a *Dialog*ban megjeleneni kevesebbet ért a *Sodobnost*nál, amelynek alacsonyabb volt a minősítése a *Problemin*ál, amit viszont alacsonyabban jegyezték, mint a *Nova reviját*.

A *Mlada pota*, a *Mladina* című hetilap irodalmi melléklete magas példányszámával és a névtelen írók iránti nyitottságával állam volt az államban. A szükséges „purgatóriumot” jelentette a kezdők számára, enélkül nem lehetett eljutni a rangosabb irodalmi lapokig. Az önálló kötet akkoriban nem hogy a kezdők, hanem a befutott költők számára is ritkán adatott meg.

Önálló kötethez két módon lehetett eljutni: magánkiadással vagy valamelyik hivatalos kiadónál. Amikor Boštjan Seliškar irodalmi hagyatékának kiadásával próbálkoztam, egyik út sem látszott járhatónak.

A magánkiadást már elvből elutasítottam – többé nem lett volna megfelelő. A szamizdat már elvesztette a kritikai avanturizmus izgalmát. Erre figyelmeztetett Tomaž Šalamun etikai és esztétikai szempontból hősies gesztusa *Póker* című verseskötete 1966-os megjelentetése idején és Dane Zajc a *Felperzselt fű* (1958) esetében. A magánkiadást ki-ki a maga provokatív módján dörgölte a hatalom orra alá, amely megtiltotta a hivatalos kiadónál való publikációt. Akkor persze egy kezünkön meg tudtuk számolni a szlovén könyvkiadókat: Szlovén Állami Kiadó, Ifjúsági Könyvkiadó és a Cankar Kiadó Ljubljánában, az Obzorja (Látóhatár) Mariborban és a Lipa (Hárs) Koperban.

Mielőtt Boštjan megjelentethette volna rövidprózáit és verseit a hivatalos folyóiratokban vagy a kéthetente megjelenő diáklapban, a *Tribunában*, csak a Ljubljana-Šentvid Gimnázium *Utrpi* (*Lüktetések*) című irodalmi lapjában közölte azokat. Ezeket a publikációkat inkább csak én ismertem. Szerkesztője voltam a lapnak, és jórészt ez hozott össze bennünket.

A szerkesztőségi politika csapdáival és örömeivel való találkozás tapasztalata annyira fontos volt, mint a költészet titkaihoz vezető közös útkeresés és a szómágia forrásához való közeledés. Életre kelt a lányokkal való sugdolózás közben az iskolai folyosókon és az egész napos kirándulások titkos kéjével az autóbuszok ülésein, majd időnként a költői formához vezető döcögős utat is végigbotladozta.

A közös versolvasások, a kedvenc költők versei, egymásnak felolvasott kezdő verseink, a közös várakozás a városközpontból Šentvidre vivő utolsó autóbuszra, a hosszú ivászatok a városszéli kocsmától a főváros főutcáján a Rio étteremig, a közös titkok és a szemérmes vallomások – a feledhetetlen barátság!

Természetünket illetően drámai módon különböztünk egymástól. Ő nehézkes járású, társaságban hallgató volt, én forrtam a szüntelen locsogástól és társasági energiától, mint egy kis petárda, amely rossz helyen robban. Többször végigjártuk autóstoppal a jugoszláv tengerpartot. 1983 kora tavaszán, melyről nem sejtettem, hogy az ő utolsó tavasza lesz, stoppal eljutottunk Velencébe, Firenzébe és Rómába.

Gyönyörű évek voltak, véget nem érő, hosszú beszélgetések, verseskötetek csereberéje – Olvastad már Kosovel *Konsait*? Ember, azt látnod kell! Őrületesen jó! – és így tovább a világ „boldog közepébe” vezető tudásról szóló vitákban.

Az irodalom iránti lelkesedés hajtott a közös kutatásokra (akkor még főként) a szlovén költői hagyomány területén, amelyben – tele diákos világfájdalommal – legmagasabbra Josip Murn-Aleksandrov lírai gyöngyszemeit helyeztük. Társasági hajlamaink különböző utakra vittek ben-

nünket. Boštjan a Ljubljana-i Bölcsészkaron sem alkalmazkodott. Nem volt emberkerülő, inkább rokonszenves magányos mackó volt. A felvételi vizsgán *numerus clausus*-ba ütközött, ezért filozófia helyett szlavisztikára és összehasonlító irodalomtörténetre iratkozott. Nem a megfelelő kifejezés keresése és a meg nem élt élmények szentimentális fájdalma miatt volt magányos, hanem a kapcsolatépítés és az emberi kapcsolatok hálójába való bekapcsolódás tétovasága miatt.

Alaktalan és nyugtalan energiám, amellyel bizonyára a Saturnus jegyében születettek melankóliáját akartam ellensúlyozni, egyre újabb szélsőségek kipróbálására hajtott.

Harmadik gimnáziumban, a hetvenes évek végén felhagytam az *Utripi* szerkesztésével, és előbb félénken, majd merészen könyv- és színházi kritikákkal folytattam a *Radio Student* és a *Mladina* című hetilap számára. Itt a szerkesztőm a szellemes etnológus, Damjan Ovsec volt. Venó Taufer jóindulatú szerkesztői pártfogása mellett tanultam a szakmát a Ljubljana-i Rádiónál, ahol rendszeresen publikáltam kritikáimat az „irodalmi termés”-ről.

Seliškarral együtt érettségiztünk. Közös gimnáziumi éveinket megszakította bevonulása a Jugoszláv Néphadseregbe. Sportsérülésem és „katonai szolgálatra békeidőben alkalmatlan” státusom révén otthon maradtam. Mikor egy év múlva Boštjan letette az olajzöld egyenruhát, én már túl voltam az egyetemi gólya-időszakon.

Visszatérése után újból sokat voltunk együtt. A bölcsészkar diákok, szépreményű írók és kritikusok társaságában utazásainkat az éjszaka végére gyakran fejeztük be a ljubljana-i vasútállomáson, ahol éjfél után is árultak alkoholt. Az Union Kávéházba jártunk meg a Diákvárosban a FV diszkóba, vitatkoztunk és cigiztünk, sőt időnként énekeltünk is.

A nyolcvanas évek Ljubljana-jában jó volt fiatalnak lenni. Boštjan nem így gondolta. Elszörnyedve és sokkolva a szavam is elállt a hírre, hogy 1983 márciusának végén, csak pár nappal egyik éjszakai csavargásunk után, garázsukban, a Šmarna gora lábánál megtette az utolsó lépést, amire már beszádes című versében is célzott:

Monoxid

(szinte magamnak emlékre)

Ki vagyok mi

Minek

kisördög a szélekről

szinte magam emlékére

követtem el

ezt az őrültséget
a semminek adtam lélegezni a gázt
nem számít
ki
a világot eszed
ha kell lelépsz

Amikor azok a tavaszi napok feltartóztathatatlanul hosszabbodni kezdtek, abbahagytam az írást. Feküdtem és a plafont bámultam. A plafon üres volt. Fehér. Alig tudtam magam rászánni az olvasásra. Többnyire nem is igyekeztem. Mikor a barátom öngyilkossága után összeszedtem magam, elsősorban az ő irodalmi hagyatékát olvastam.

Hagyaték, művészet a művészet célján innen. Ami az irodalmi hagyományban elfoglalható helyért próbál fennmaradni, az eltűnik. Ami el akar tűnni a teljes szabadság jegyében, az fennmarad. Nevek, valóban fontosak a nevek? Kafka, aki a tűzre szánta, amit írt; Beckett, a leszegényített nyelv félúton a csendig? Lautréamont, a névtelen eltűnés; Celan, aki a Szajnába vetette magát; Rimbaud, aki a pusztaságban szakított mindennel, ami ismerős. A szabadságnak ugyanabban a varázskörében, ahol már semmit sem veszíthetsz, és éppen azért olyan rettenetes, ott áll a költő is, akit az irodalom nem volt képes megmenteni, mert átlépte annak határait. Verseket és történeteket hagyott maga után, amelyekből a *Taxisofőrt* még sokáig fogják olvasni azután is, hogy a mai szlovén irodalom jó része már csak majdani palimpszesztek anyaga lesz.

A *Taxisofőrt* bevettem a Boštjan Seliškar irodalmi hagyatékát felölelő *Vakablakok* című kötetbe (1986) az Aleph kiadónál. Egy év múlva ugyanitt állítottam össze *A csend szótára*³ című kötetemet, amely tartalmazza az alábbi gyászdal is.

Boštjan Seliškarnak, megint

Amíg várakozom, olvasok. Élvezetből olvastam és olvasok ma is, nem tervszerűen, hanem mindent, ami a kezembe akad, regényeket és rövid történeteket, verseket és esszéket, használati utasításokat.

Az olvasás tulajdonképpen alámerülés: kaland az ismeretlenbe, a nem sejthetőbe, amikor lebukunk az élet sűrű szövetébe, az alakok elváltoznak, és lelkünkön átcsozog az érzéki élmény kegyelme; ez a kaland, ahová csábít bennünket, megihlet és fenyeget különös szépségű titkával a történelem és az intim vallomás.

Mikor már fogytán a levegőnk, és vissza kell térnünk a hétköznapi életbe, akkor egy pillanatra, egy röpké másodpercre rájövünk, hogy tulaj-

don történetünket sem tudjuk telivér módon átélni, ha nem vagyunk ott-honosan a mások történetében. Mihelyt lehetséges, újból alámerülünk. Így erősödik az olvasók, írók és könyvek hatalmas, titkos és megváltóan őrült társasága!

Irány délkelet

2009-ben a Nobel-békedíjat Barack Obama kapta, az USA elnöke, Szlovénia és Szerbia válogatottjai részt vettek a Dél-afrikai Köztársaságban rendezett foci vb-n, én meg szilárdan elhatároztam, hogy madármegfigyelő leszek.

Nyirkos szelek és alacsony hőmérséklet. A naptár szerint 2009 novemberre van, foglalkozásomat tekintve megint „téli strandőr” vagyok.

Tíz vagy több éve rendszeresen Piranba utazom, amikor már nincs szezon, magasan a buszmegálló feletti meredeken kiveszek egy szoba-konyhas lakást, viszek bele kaját, piát és cigit, aztán kilépek a kronológiai időből, és elmerülök a saját világomba, „ az irodalom köztársaságába”.

Verseket és történeteket olvasok, hagyom, hogy elcsábítsanak, elragadjanak, böngésem a foltokat a szoba falán és a fejezeteket a múltból, itt-ott lejegyzem benyomásaimat, az elérhetetlen egész darabjait.

Nézem az öböl túlsó partját, ezt az alvó állatot. Piranban felismerhető a velencei építészet hatása, legalábbis azokon az épületeken, melyeket a helyiek jóindulata palotának titulál. Ott sorakoznak a kikötő nyitott tere körül. Idén a tenger bejárati lépcsőiket nyaldossa, és algákat rak dicső szülőte, Giuseppe Tartini lába elé, akinek szobra ott magasodik a téren.

Piran együtt él a tengerrel. A vízállásjelzés fekete vonalai, melyekkel az idő övezte fel a mólókat, pont olyan megbízhatatlanok, mint az emlékek bizonytalan kontúrjai, melyeket megpróbálok kihántani a láthatáron gyülekező felhőgomolyból.

A kert belsejében állok, a meredek külső partjánál. Mélyen lent fut a parti út, jobbra a főtérré, balra Portorož felé, és tovább a horvát határátkelőig. Belerévedek az Adriai-tenger epedő végtelenjébe, gyengéden olvasom a lehetőségek katalógusát, és nem minden meglepés nélkül találok egy-egy kedves arcra, szőke hajfürtre, látom a fülkagylóba csurranó izzadtságcseppeket, hallom a lihegést az ajtó résén keresztül.

Az esti égbolt sötétkékké foltjait nézem, de nincs itt sem a délutáni kávé, sem a cigaretta ideje, nézem a felhőrongyok között pillanatokra feltáruuló réseket, és nem nagyon érdekel, vajon a szlovén Pirani-öböl vagy inkább a horvát Savudrijai-öböl elnevezés korrekt-e politikailag, mint ahogy az sem izgat, hogy Jugoszlávia felszabdalása óta miféle démonok miatt volt képte-

len a Szlovén és a Horvát Köztársaság megegyezni a közös tengeri határról (míg nem a nemzetközi döntőbírósról szóló szlovén népszavazás 2010 júniusában meghozta azon választók racionális döntését, akik hajlandók voltak az urnákhoz fáradni). Nézem az égen felragyogó mezőket, a köröző pillantást idéző óriási savudrijai világítótornyoknak a leszálló éjszakával viaskodó fénypászmaikat.

Tágra nyílt szemmel bámulok a régmúltba, a „jugoszláv Atlantisz” láthatatlan felszíne alá, az elválasztó vonal két oldalán abba az időbe, mikor az öbölben még senki álmát sem zavarta az ott húzódó határ, és az emberek a mai elválasztó vonal két oldalán még hittek vagy azzal áltatták magukat, hogy hisznek az őket összekötő értékekben. Nézem a Szlovénia Baráti Szövetségének alacsony épületeit nem messze a világítótornytól, és erőlködöm, hogy a kisfiúk és kislányok, általános iskolások és úszómesterek tömegében felfedezzem a saját rövidnadrágomat.

Savudrijában éltem gyermekkorom napsütötte évadát. Szüleim is kihasználták a fiatalok iránti hangsúlyozott jugoszláv gondoskodás előnyeit. A kis reményégeket „kolóniákba”, táborokba küldték szervezett és olcsó vakációra. Így töltöttem a hetvenes években nyaranta három hetet, nemegyszer egész hónapot a szövetség szürkére festett, valójában élénk és vendégszerető házában.

A szűkebb és tágabb hazából érkező fiúkkal és lányokkal versenyt gyűjtöttük a tengeri sünök páncélját, lapoztuk Mirko és Slavko képregényét a partizánmozgalom gyermekfutárjairól, a partizán-egyenruhás kis supermanekről: „*Vigyázz, Mirko, golyó!*” Mire Mirko lehajol, kitér a golyó elől, és odaszól társának: „*Köszönöm, Slavko, megmentetted az életemet!*”; néztük az emberiség megmentésén fáradozó *Baltazar professzor*ról szóló komikus rajzfilmeket. A takaros parasztmenyecske, *Zdenka* vagy a kedves duci *Buco* képével díszített kockasajtos kenyérre Cocktát ittunk, szép ifjúságunk italát, nézegettük az *Állatok birodalma* képeit a lapos, túl lapos csokiszületeken, együtt mentünk az ebédlőbe, és kettes sorokban vonulva ordítottuk az isztriai falvak nevét: **Sa-vu-dri-ja, Ba-ša-ni-ja, Vol-pa-ri-ja, Zam-bra-ti-ja**, együtt bámultuk a világítótorony alatti kis kikötőbe ásott görbe gerendákon függő csónakokat, éjszaka pedig izgalmas jelene-tek reményében lopakodtunk a szerelmespárok sátraihoz a kempingben.

Azokban az ősidőkben a világítótorony egyaránt jó szolgálatot tett a külföldi turistáknak és a hazai táborozóknak, egyaránt gazdaságosan, mégis bőkezűen szórta a fényt a szlovén, szerb, bosnyák és macedón fejekre.

Akkor még nem tudtunk a szerbhorvátnak ismert nyelv nyugati és keleti változatáról, azt sem tudtuk, ki kicsoda a „népeink és nemzetiségeink testvérisége és egysége” történetében.

Szentigaz: szélesebb társadalmi körben igen hatékony volt ez az egyenlőségről szóló egyezményes ámitás. Az államapparátus tartotta fent, amely gondoskodott a „személyi kultuszról”, ünnepségekről és megemlékezésekről, fesztiválokról és sportrendezvényekről. Tito akár egy uralkodó testesítette meg Jugoszlávia létének fő feltételét, egyszerismind végső zálogát. Elvégre a tanítást is azzal a csatakiáltással kezdtük mindennap: „*A hazáért, Titóval, előre!*” A bevezető szertartás olyan volt, mint egy zárt ajtó mögött elhangzó dialógus, vagyis gyermekkoromra ráborult az ideológia árnyéka.

Személyes archívumom, amit egy szakvizsgával nem rendelkező szezsélyes amatőr vezet, mégsem őriz egyetlen emléket sem holmi politikai tréningekről, amelyeken részt kellett volna vennünk a tengerparti táborozások alkalmával.

Valami másra emlékszem: a nyugtalanság és az élvezet elegyére, amely eltöltött bennünket azokban a messzi savudrijai napokban, emlékszem a hormonok fájdalmas ébredésére és a sohasem nyugvó hetykeség különös izgalmára. Ez volt a hajtóanyaga az évente visszatérőknek és a veterán táborozóknak. A vezető tanárok kiválasztották a huszonöt legkipróbáltabb táborozót, és ideiglenesen elhelyeztek bennünket egy kerttel és ciprussövényvel övezett kétemeletes épületben, amit kis túlzással „villának” neveztünk.

Legnagyobb értékét – mint az ingatlanokét általában – a lokáció képezte.

A villa kőhajításnyira feküdt a főépülettől, ahol a gyerekek nagy része lakott éber tanári felügyelet alatt, a hosszú balkonokkal övezett emeleten, melyekről porlott már a valaha fehér vakolat.

Mi, villalakók nagyra értékeltük a vacsora utáni szabadidő kiváltságát! Alig aludtunk, akár az elemlámpáink fénypázmái, melyekkel az édesen félelmetes zugokat fürkésztük, rövid életű bandákat és baráti szövetségeket alkottunk a jugoszláv iskolások kötelező olvasmányainak, a horvát Mato Lovrak *Hőfűvásban* és a szlovén Tone Seliškar *Kék sirály* című ifjúsági regényének mintájára. Beismerem, az én hibám: a hetvenes évekből nem emlékszem a kritikus szlovén értelmiségiekre, sem az erővel elfojtott horvát tavaszra, sem a „tömegmozgalomra”, viszont izgatottan simulok az eszéki Milicához, egymást átölelve ringatózunk a „lassú” vagy a „szentis” dallamára a ház előtti betonpálya girlandjai, színes villanykörtéi alatt rögtönzött diszko gyengéd táncában, kikerüljük a tömeget, mindhiába, és ajkunk a másikat keresi – nem hiába.

Még mindig emlékszem a gyerekes rigmusra, amit Milica suttogott a fülembé, emlékszem a sorokra, a sós ízű bőrre és a testiség megismerésének ígéretére Savudrijában:

*Szeretheti bár akárki Čačakat vagy Szabadkát,
Én csak tégedet szeretlek, mint macska a szalonnát.*

A tengeren átfutó pillantás felfedi és eltakarja előlem a cinikus állítást, miszerint a tapasztalat csak a hibáinkat nevezi néven.

1975-ben Andrej Dimitrijeviics Szaharov emberjogi harcos, szovjet magfizikus kapta a Nobel-békedíjat, a jugoszláv tv-képernyőkre pedig megérkezett Rajko Grlić és Srđan Karanović *Grlom u jagode (Sebbel-lobbal)* című sorozata, és én először ugrottam a tengerbe a dubrovniki Lokrum szigetről.

A *Sebbel-lobbalt* a belgrádi Srđan Karanović rendezte, aki ma is Belgrádban él, és filmezést tanít. A forgatókönyvet együtt írta a zágrábi Rajko Grlićtyel, aki ma az ohioi egyetemen tanít az USA-ban. A sorozat alkotói együttműködésből született más jugoszláv filmekhez hasonlóan – mindketten Prágában diplomáztak a híres filmakadémián, a FAMU-n. Sorozatukban talán éppen a „cseh kapcsolat” révén van jelen a szelíd humor és a finom nosztalgia.

A *Sebbel-lobbal* az egyik legnépszerűbb, legmegindítóbb és legjobb jugoszláv tv-sorozat kultikus státusát élvezni nemzedékem és az utánunk következők körében. Sokszor ismételték, és mindig kedvező visszhanggal. Főhőse állandóan sietett valahová, vagyis sebbel-lobbal közlekedett. A sorozat belgrádi fiatalokról szól, akik a „negyvenes években meg azután” születtek, az ő felnőtte válásukat mutatja be a hatvanas években, amikor a nyugati fogyasztói és popkultúra már feltartóztathatatlanul, a hatalom ellenzésének dacára hatni kezdett a szocialista országok középiskolás fiataljaira is.

Sok fiatal jugoszláv, a „negyvenes években meg azután” születettek csodálkozva és lelkesen ismertük fel tulajdon fiatalságunkat a rokonszenvesen kétbalkezes Branislav Živković Bane, a kövérsége miatt Bumbarnak nevezett figurában és baráti körében: a vagány vállalkozó, Miki Rubiroza, a komoly és hűséges Glupi Uške, alkalmi csaja és állandó barátnője Goca, a buta jótét lélek Boca Čombe, a törekvő, de tehetetlen apa, a szekánt és gondos anya, a nagymama Habsburg-maníriai, a kapható leánytestvér és az izompacsirta sógor, Tale Surovi történetében.

Sokan éreztük tizenéves zsigerünkben, hogy a sorozat bár a közelmúltról szól, mégis rólunk beszél; szemléletesen tárva elénk, „az ember-ré válást”.

A dialógusok, dalok és viccek soraival, melyeket kívülről fújtunk, a sorozat fiatal jugoszlávok tömegeinek adott sajátos szótárt, amit segítségül hívtunk, ha saját szavaink nem voltak az adott dologra.

*Nézz ide, itt vagyok-e! – Evés előtt mossál kezet, WC után ismételd meg!*⁴; Ki tudja, Goethe Cocktát ivott-e?

A tíz epizód mindegyike fekete-fehér dokumentumfilm-részlettel zárult és a főhős hangjával, „a jelen történelmének” hazai és külföldi eseményeivel, és már társadalompolitikai szellemben. Ez adta az ihletet a Nobel-békedíj évével és a többi eseménnyel a *Balkán pallóbíd* időkapszuláihoz.

A főhős szavai nemegyszer a döntő pillanatban hangzanak el: „...és én szilárdan elhatároztam...” Bane Bumbar ugyanis minden alkalommal úgy véli, hogy a jószándék már maga fél siker.

Mielőtt kimondtam volna kedvenc édességeim, a Kraš meg a Šumi nevét, már véget is ért a gyerekkor.

1976 júniusában ott álltam a ljubljanoi külváros, Šentvid egészségháza előtt. Következett a gimnázium. Át kellett lépnem a küszöböt, felmenni a széles lépcsőn, nem tudva, hogy a három emeleten hol keressem a felvett boldogok névsorát.

Néhányszor rossz felé vettem az irányt a folyosókon, melyeken egy év múlva már összefutottam a kedves mosolyú síbajnokkal, ahogy Jugoszlávia-szerte ismerték a képernyőről Bojan Križajt. A leghíresebb jugoszláv műlesikló is ebben az iskolában érettségizett, az egyetlenben, ahol élsportoló diákok tanultak.

Amikor Križaj eligazított a keresett táblához, az iskola tekintélye nagyot nőtt a szememben. Magam is diáksportoló lettem 1976-ban. Délelőtt órákra jártam, délután olvastam, este pedig mindennap dzsudóedzésre mentem az Olimpia nehéztalétkai klubjába.

Ez a tempó persze arra az egyetemre vezetett volna, amelyen zavartalanul foglalkozhattam volna a sporttal, hogy a combizmok működéséből diplomázhassak a tornaszekrény átugrása alkalmával. Tagja lettem a jugoszláv ifjúsági válogatottnak, köztársasági második voltam, a versenyeken és a mérkőzéseken ifjonti hetykeséggel feszítettem dzsudóruhámban, erre húztam fel a kék egyenmelegítőt, melynek hátán már nem a klub címere volt, hanem félkörben a fehér felirat, *SFR Jugoszlavija*.

Versenyeztünk területi, köztársasági és állami bajnokságokon. Szlovénián kívül minden versenyzőnek igyekeznie kellett, dobni, esni, abban a reményben, hogy bekerül a kiválasztottak közé, akik a ljubljanoi klub színeit képviselhetik a „testvéri köztársaságokban”. Dobtam és estem én is, nem kellett otthon maradnom.

Az ócska zokniktól és újhagymától szagló „Simplon expresszek” társaimmal együtt délkelet felé vittek, a belgrádi állomásra való hajnali meg-

⁴ Balázs Attila fordítása.

érkezés romantikájába. Belgrádban rendezték a jugoszláv válogató mérkőzéseket. A sportcsarnokokba tartottunk, de minket az utcák érdekeltek. Vonzott a közvetlen együttlét izgalma és stílusa, amit nem bénítottak civilizációs béklyók, mint a szlovénok életét a Habsburg Birodalomból örökölt kispolgári manírok.

Még a nyolcvanas évek, a szerb, horvát és bosnyák írókkal ápolt kapcsolatok előtt már kiterjedt sportkapcsolataim voltak Jugoszlávia bizonyos városaiban. E térnek az élménye tehát nemcsak a későbbi könyvek elolvasásával, a „kulturális szcéna” figyelésével és a könyvfesztiválokon való fel-lépésekkel, hanem a dzsudóversenyekkel is kapcsolatos.

Képek az emlékek tengeréből: a csevapcsicsás, burekos és zeljanicás kioszkok érzékletes káosza a Kosancić venac körül, ahogyan az Borislav Pekić *Arsenij Njegovan zarándoklata* című regényében megjelenik (1970); az olasz és török hamisítványokat kínáló erőszakos, ám rokonszenves cigány viszonteladók, amint a hamis márkájú olasz és török árut tukmálják: *Farmert, farmert tessék, már csak pár darab, pár darab, és nem marad!* A kiválasztottság naiv és csodás érzése, amellyel még gólyakoromban át-lépek az Íróklub küszöbét Belgrádban, a Francuska 7-ben, ahol folyt a szesz, és a főváros legszikrázóbb elméi gyülekeztek, csípős szellemes-ségeik „csarsijává”, az informális politikai nyomásgyakorlás közösségei-vé változtatták az állandó asztaltársaságokat; ólálkodtunk a Dunán úszó mulatóhajók körül, mert a szűk kabinokban a szenvedélytől duzzadó fér-fiak is enyhülést leltek; itt a Dorćolban való csavargások hiányos térképe, ahol nem találtam meg a hajdani zsidó, illetve török negyed maradványa-it, vagy a séták Dušanovacban, a bokszoló és bűnöző Bajnok Ljuba vá-rosnegyedében, akiről Dragoslav Mihajlović *Mikor virágzott a tők* (1968) című kegyetlenül szép regényében olvastam. Itt a Skadarlija már akkor is rikítóan turistacsalogató, rendkívül egzotikus utcája, a füstös kávéhá-zakkal meg a zenészekkel, akik a füledbe húzzák azt, hogy *Tamo daleko*. Itt a Kalemegdan, a régi ottomán erőd a Duna és a Száva torkolata fölött, a homokkal felszórt utak a muzeális ágyúk és a kosárlabdapályák között, a régi sírok és emlékművek, a még zárva tartó pékségek küszöbére helye-zett ládákban sorakozó zöld műanyag palackba zárt joghurt édes íze, a titokzatos cirill betűs feliratok a szállodák homlokzatán és a nagy fehér mérleg a Knez Mihailova utca végén. Sohasem méreszkedtem rajta, de tudom, hogy számomra Belgrád az ifjúság érzékeny, az egyéni identitás keresésének érzékeny időszakában a kozmopolisszal való első találkozás súlyos élményével ajándékozott meg.

Egyszóval jugoszláv éveimben átérezhettem, hogy teljesebben élek és lélegzem, mintha csak a szlovén „szív szokásait” ismerném.

1980 májusában érettségiztem, abban a hónapban, mikor a Ljubljana-i Klinikai Központban meghalt Tito.

1980 a fordulat éve volt Jugoszláviában. Ezzel lépett be az ország a halál előszobájába, a felbomlás eufóriájába és agóniájába.

1980 a fordulat éve volt nekem és kortársaim számára is. Beléptünk a halál előszobájába, a felnőtté válás eufóriájába és agóniájába.

Emlékszem, négy év volt mögöttem, amit bizonytalanságban és nyugtalanságban éltünk át, az első cigaretta- és az alkoholfüggőség megismerésében, ez volt a győzelmek és a vereségek ideje a szüntelen erőpróbákon, a versengés, hogy ki a menőbb az osztályban meg azon is túl, az ócska csibészégek és a magasröptű gondolatok ideje, a közös puskázások és a szolidaritás politikai próbái, a „nagybetűs életre” szóló etikai főpróbák.

Négy csodás év, amelyben nem voltak mély fájdalmak, hacsak nem jártak együtt az igazán mély szerelemmel, négy év, amelyben a szemüveges okostojásokból már kikandikáltak a későbbi radikális történészek, a magabiztos atlétákból már kiütköztek a későbbi üzletemberek, az ingtag lábú sovány csajokból a majdan eszményien karcsú modellek, a mindentudó szupercsávók nagy szövegeiből már napvilágra törtek a későbbi művészetkritikusok, a helyi erős fiúkban már ott szunnyadtak a jól jövedelmező ültetvények tulajdonosai, a rockerek dobverőjétől remegtek a hippiláncokat és lötyögő inget viselő negyvenévesen nyugdíjba vonulók dobhártyái, amint mindhiába próbálták elrejteni dagadó ifjonti mellkasukat. Már születőben volt a későbbi csavargók csömöre, akik nomádok módjára úton vannak Bukaresttől Tübingenig, egyik egyetemről a másikig, átadva anyanyelvükben való jártasságukat és keresve az önkéntes száműzetés értelmét, ami, úgy tetszik, abban áll, hogy szüntelenül közelítünk az ideálhoz, amely kicsinyes életünket nagyszerűvé változtatná, azt keresve, amit mindenki: szeretetet és boldogságot, az egyetlen, ami attól növekedik, hogy megosztjuk!

Nem tudtuk, valójában milyen mélységben osztottuk meg ezt a „dolgot”, amikor még lehetett.

Ezért kérdezem kétségbeesetten: hol vagytok, örült barátok, hol vagytok, kedves barátaim, hol vagytok, szép kacérok és bizalmas barátnők, hol vannak a fontos dolgokról folytatott szenvedélyes viták, hová tűnt a közösség utáni vágy és a szükségből kötött szövetség?

Hova lettek az álmok a hatalmas osztrigára emlékeztető planétánkról, miért piros a filozófusok orra, hova tűntek a tegnapi ígéretei, és miért, hogy elfelejtettük elsüllyedni civilizációnk szokásait? Mi értelme az életnek a katasztrófa után, amely mindenkinek kitépte a szívét?

Senki sem tudja.

Muharem Bazdulj sem tudja. Akkor született, mikor én már gimnazista voltam. *Milyen kávéét isznak?* című történetében mégis így ír: „*A háború vége előtt, még gimnazista voltam, egy bosnyák lap közölte Aleš Debeljak Bálványok alkonya című elég terjedelmes esszéjét. Az esszé kulcsfigurája Johnny Stulić volt. Felbukkant további, számomra ismert nevek egész galaxisa: Czesław Miłosz, Danilo Kiš, Walter Benjamin, David Albahari. Utóbbinál ott állt egyik könyvének címe is: A halál leírása. Hónapok múlva Szarajevóba mentem egyetemre. Három (háború utáni) kollégámmal földszinti lakást béreltünk a Bjelava tetején. Az én előadásaim valamiért két-három héttel az övéik előtt kezdődtek. Ebben a három hétben életemben először éltem egyedül. Ott-honról magammal hoztam egy kis fekete-fehér televíziót. Már első este elmentem a közeli, pár száz méterrel lejjebb fekvő önkiszolgálóba, és vettem egy üveg vodkát. Bámultam a tv-t, ittam pár pohárral, töltöttem még, aztán elmentem aludni. Másnap megtaláltam első szarajevói könyvtáramat, egy kétszintes kis könyvtárat szemben a Bosna, azelőtt Május 1. mozával. Beiratkoztam és kivettem Witold Gombrowiczról a Ferdydurkét meg David Albaharitól A halál leírását. Már délután, italozás közben elolvastam Gombrowiczot, este pedig olvasni kezdtem A halál leírását. Rövid, de tömény történetek voltak. Valahol a könyv végén volt egy írás a tv előtti alkoholos, magányos éjszakákról, valahol az elején, talán az első történetben van egy mondat, amit idéznem kellett első kötetem első történetében: Ha az ember nem hisz Istenben, egyedül a folyóparti séták maradnak neki.*

Egy szuszra elolvastam Albahari összes háború előtti könyvét. Újabbakat akkor nem lehetett kapni. Zágrábban ugyan hamarosan megjelent a Mamac. Kanada, távolság, beszélgetések Donalddal, irodalom, háború – ott volt minden, egy passzusban, egyetlen, szinte ginsbergi lélegzettel ('Az én lélegzetem hosszú', A. G.) el kellett mennem, mondta volna Stulić a Bálványok alkonyából, akinek a mottójával kezdődik a Cink című szöveg. Itt volt Brodskij is meg a Less Than One fiziológiai mottóvumai. Akkoriban sokat írtak a száműzetésről, de a száműzetést, mint állapotot senki olyan konkrétan nem mutatta be, mint Albahari. Van a könyvében pár sor, ahol Jugoszlávia három központi köztársaságának határai között olyan egyének és képek jelennek meg, amelyek irodalmi perspektívából harsány pamfletek tucatjainál jobban bemutatják a véres kilencvenes éveket. Később Albahari újabb könyveit is elolvastam, mint A hóember, a Götz és Mayer, a Teher. Vártam a könyveit és olvastam íróim, Auster, McEwan, Llosa, Rushdie, Saramago új könyveit.

2004 szeptemberében Filip, Alja és én a hvari Amfora Hotel előcsarnokában üldögéltünk. Vártuk a pincért, aki csak nem akart jönni. Emlékszem, valamelyik író a várakozásra való készenlét frázisával zárta egyik történetét, de nem jutott eszembe, ki volt az. Felpillantottam az asztaltól, és a lépcsőn megpil-

lantottam David Albaharit. Odajött az asztalunkhoz, köszönt, majd elindult a bárpult felé. Utánanéztünk. Pár lépés után megfordult és odajött hozzánk. Milyen kávét isznak?, kérdezte. Nemsokára mindegyikünk itta a maga kávéját. Az asztalon volt hamutartó, pohár víz, kis üveg ásványvíz, Coca-Cola és egy pohár gyümölcslé – nem emlékszem, milyen. Nem narancslé volt.”

A családi közösséget paradoxon uralja. A felismerés, hogy a legtöbb, amijük a családtagoknak lehet, az, hogy ott vannak egymásnak, együtt következnek be a kudarccal, hogy meg is fogalmazzák ezt az egymás közötti szövetséget. Az egymás iránti figyelmesség gyakorlata sem palástolhatja a lelkek között fennálló hasadékokat.

Látjuk a családtagokat, milyen nehezen válnak meg egymástól, hogyan tapintják meg közös és egyéni emlékeiket a Samuel Beckett díszletéből kölcsönvett kopott szobákban, ez az egyetlen, ami elevenen érint bennünket, nézzük, milyen óvatosan teszik próbára lépésről lépésre az én türelmét és a közös magányban való életképességét. Ugyanakkor látjuk, mennyire nem mutatják meg magukat a másoknak, amikor a mítosz és a valóság közti senkiföldjén keresik a megfelelő szót vagy a mozdulatot, ami tartalmazhatja az identitást érintő kérdésre adható választ.

Albahari opusában bizonyára azért tér kitartóan vissza a családi kapcsolatok alapvető bizonytalanságához, mert nem találta meg a végleges választ. Számomra az is felszabadító hatású, hogy sorai közül kiolvasom a rejtett tanítást, miszerint „aki megfejtí férj és feleség, apa és fia, anya és leánya kapcsolatának titkát, az a kezében tartja a kozmosz megértésének a kulcsát”.

A halál leírása messzeható jelentőségét Belgrád központi kulturális intézményeiben is felismerték. A könyv elnyerte a tekintélyes Andrić-díjat, az olvasói figyelem középpontjába került. A nyolcvanas évek legalábbis a jugoszláv „irodalmi köztársaságban” *A néma dalt* zengte.

A kritika elismerését és az olvasók szeretetét élvező Albahari rendszeresen közölte rövidtörténeteit és fordította Saul Bellow, E. L. Doctorow, Robert Coover, Donald Barthelme műveit. Szerkesztette és tanulmánnyal látta el a *Kortárs világirodalmi elbeszélők (Savremena svetska priča, 1982)* kétrészes antológiáját. A szerb kulturális nyilvánosságba úttörőként hozta el a modern és posztmodern elbeszélőművészet sokszínű repertoárját, amely éppen e válogatás nyomán vált a legnépszerűbbé a helyi írók körében.

Majd jöttek a kilencvenes évek.

Nekem és jugoszláv nemzedékemnek ezek lehettek volna „a legjobb éveink”. Kaptuk viszont a vízözönt és a civilizáció megsemmisülését, amelyben ifjúságunkat leéltük.

1991-ben a Nobel-békedíjat Aung San Suu Kyi burmai ellenzéki vezető kapta, a belgrádi Crvena zvezda labdarúgói világbajnokok lettek, én pedig elvesztettem jugoszláv hazámat.

Albahari, az esztétikai öncélúság nagy szószólója nem véletlenül lett a jugoszláviai zsidó közösség elnöke éppen a fordulatot hozó 1991. évben. A jugoszláv örökségért dúló háborúban pontosan és dicséretre méltón ismerte fel az etikai tartás változását kikövetelő szélsőséges politikai helyzetet.

Albahari nem tétovázott: főként a szarajavói zsidóknak a szerb ostromgyűrűből való kimentésében vett részt, és bekapcsolódott a tengerentúli országokkal összeköttetést teremtő léghíd megteremtésébe. A kilencvenes évek második felében maga is csomagolt, és családjával a juharlevél oltalmában keresett menedéket.

Kanadában, Alberta szövetségi államban, Calgary városában él. Nem politikai emigráns, csak lakóhelyét változtatta meg. Még mindig szerb anyanyelvén, a „jugoszláv Atlantisz” egyik nyelvén ír. Továbbra is jól ír. Viszont másképpen.

„Kanadai” prózája a perspektíva jelentős elmozdulását mutatja. Mint ha Albahari csak a tegnapi véres összecsapások helyszíneitől való fizikai elszakadással ismerte volna fel a tanúságtétel közvetlen szükségességét!

Kanadai prózáiban a valóság és a képzelet különbségeiről való tépelődés helyébe mintha a történelem erővonalairól való gondolkodás lépett volna. Az ugyanarra (vagy a semmire) sem vonatkozó sokféle szó helyett az elbeszélőnek most sokféle identitás, a száműzetés és a diaszpóra kérdéseivel, vagyis a modern *condition humaine* alapkérdéseivel kell szembesülnie. Egzisztenciálisan szükséges tónusban és önreflexív stílusban mutatja be ezeket, és közben elutasít a Nép, az Állam vagy az Eszme nevében történő mindenféle egységesítést.

E hitét Albahari nem rejti véka alá a kultúrhistorikus Vujica Ognjenovićyal folytatott beszélgetésében sem, amely a *Cervantes gyermekei* (2007) kortárs írókkal készült interjúkötetben jelent meg.

„Az identitás kérdése elsődlegesen fontos mindannyiunk számára, hisz elmondható, hogy életünket nagymértékben éppen az identitásváltozások határozzák meg. A kik vagyunk, mik vagyunk kérdésével való szembesüléshez elég, hogy egyik helyről átmenjünk egy másikra. Számomra az identitás kérdése különösen azért volt rendkívül fontos fiatalkoromban, mivel vegyes házasságból származom. Mihelyt elfogadtam identitásom zsidó szegmensét, megnyugodtam. Később rájöttem, hogy ez a nyugalom is látszólagos, hogy az identitást szüntelenül meg kell erősíteni, prózámmal pedig e kérdésre próbáltam választ adni. Valószínű, hogy a többi író is ebből az okból teszi ugyanezt. Ne feledje, hogy no-

mád korban élünk, és az emberek egyre fokozódó mobilitása szüntelenül az identitás megkérdőjelezésére ösztönöz. A nomádság talán az összes nemzeti identitáson túli sajátos fölöttes identitáshoz fog vezetni. Tudom, vannak, akik elszörnyülködnek az effajta jövő felett, amely számomra csodálatos lehetőség, és máris sajnálom, hogy nem fogom megélni.”

Albahari kanadai korszaka *A hóember* című regénnyel kezdődött, amely 1995-ben jelent meg Belgrádban, vagyis a daytoni egyezmény aláírásának, a Bosznia-Hercegovinában dúló háború hivatalos befagyasztása/leállítása évében.

Az én példányom harmadik oldalán ez az ajánlás olvasható:

David Albahari

A hóember

Drága Alešnak, emlékül egy más színre, más szavakra ez a maréknyi hóból gyúrt mondat. Őszinte szívvel David A.

Beograd 1995.

Calgary 1996.

(Eseji o književnosti „jugoslovske Atlantide”)